

Dr. Andreja Valič Zver,

Ferdreng, nedelja, 10. september 2017 ob 11.00 , slavnostni nagovor na srečanju taboriščnic

SVETILNIKI NA POTI DEMOKRACIJE

Spoštovane bivše zapornice, taboriščnice in svojci, gospe in gospodje, spoštovana gospa Lidija Drobnič, glavna pobudnica in organizatorica vsakoletnega srečanja taboriščnic v Ferdrengu, dovolite, da vas pozdravim v imenu sodelavcev Študijskega centra za narodno spravo in v svojem imenu!

Spoštovanje človekovega dostojanstva je že od nekdaj temelj vsakršne skupnosti. Že od praveka je človeški rod oblikoval nekatere navade in običaje, s katerimi so zavarovali človeka, žensko in moškega, pred barbarskimi krutostmi. Novi vek je prinesel spoznanje, da je človekovo dostojanstvo središčna družbena vrednota. To kulturno spoznanje se je v našem civilizacijskem krogu hitro širilo. Prostor svobode se je poglobljajal, tudi enakost med spoloma je postajala vse bolj spoštovana. V 20. stoletju so tudi na ravni politike in mednarodnega prava sprejeli mnoge pomembne dokumente, ki ščitijo človekovo dostojanstvo, njegove temeljne pravice in svoboščine. Jasno je bila postavljena meja med humanizmom in barbarizmom.

Katalog temeljnih človekovih pravic, ki jih priznavajo civilizirani narodi, je v slovenskem pravnem in kulturno civilizacijskem prostoru prvi objavil eden od ustanoviteljev ljubljanske Univerze in prvi dekan Pravne fakultete dr. Leonid Pitamic (*Država, 1927*). Katalog temeljnih človekovih pravic je bil torej na našem ozemlju znan že dolgo pred drugo svetovno vojno. V mednarodnem prostoru je z vidika varovanja človekovih pravic pomembna *Deklaracija o štirih svoboščinah*, ki jo je januarja 1940 objavil tedanji ameriški predsednik Roosevelt. Med njimi je tudi pravica, da živimo brez strahu. Ta načela so bila kasneje potrjena še z drugimi mednarodnimi pogodbami in so bila podlaga za dokončno vsebino *Splošne deklaracije o človekovih pravicah Združenih narodov* iz leta 1948.¹

---

¹ Šturm, »Presoja prisilnega dela v bivšem nedemokratskem režimu z vidika ustavnih načel«, str. 222.

Kljub temu se je komunistična oblast naslonila na doktrino razrednega boja in med, zlasti pa ob koncu vojne in neposredno po njej pobila na tisoče in tisoče ljudi, ki še vedno nepokopani ležijo v globelih, rudniških jaških, jamah... Zaradi mednarodnih pritiskov je partija začela spreminjati nekatere najbolj očitne kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin v »zakrite manj vidne posredne oblike ogrožanja človekovih pravic«. Tako je začela komunistična oblast uporabljati razne administrativne ukrepe, med njimi tudi napotitev na družbeno koristno delo. Ta ukrep, brez sklepa sodišča, je bil v pristojnosti organov za notranje zadeve.² Tako opevana svoboda v povojni komunistični Jugoslaviji je že ob najmanjšem verbalnem deliktu trčila ob meje dopustnega, ki je ljudem določala, kaj smejo početi, misliti in govoriti in česa ne smejo. Strah se je počasi, a prepričljivo zasidral globoko v slehernega posameznika. Za dolga desetletja je poškodoval duha slovenskega človeka in ga pahnil v stanje nesvobode, tiranije in krutega nasilja nad človekovim dostojanstvom.

»Jaz sem imela ta delikt, da sem bila domobrančeva vdova... Nekaj dni, preden so me aretirali, pa se je na Filozofski fakulteti zgodilo tudi tole - kar je bilo verjetno najhujše. Imeli smo zborovanje, kjer nas je bilo okoli 200 študentov – filozofov. Imeli smo študentsko organizacijo, katere član sem bila tudi jaz. Povedali so, da se bo odslej ta preimenovala v SKOJ. Na tem shodu je bilo preko 200 ljudi in vsi so bili tiho. Jaz pa sem rekla: »Oprostite, kako si pa vi predstavljate to preimenovanje? Ali boste vsakega posebej vprašali, če misli postati član SKOJA, ali boste to naredili kar avtomatično?«

»Zakaj pa to sprašuješ?« sem bila vprašana.

»Zato, ker sem članica študentske organizacije, ne grem pa v SKOJ!

»Zakaj ne?«

»Zato, ker nisem komunistka!« sem pojasnila. ...

Tri dni zatem so me že prišli iskat. Na odločbi sem imela napisano, da sem rušila javni red in mir.«³

To je del pričevanja politične zapornice in taboriščnice Jože Meze, ki je bila zaradi omenjenih besed, brez sodbe obsojena na 27 mesecev družbeno koristnega dela v taborišču Ferdreng. Od maja do julija 1949 je Udba aretirala

² Šturm, »Presoja prisilnega dela v bivšem nedemokratskem režimu z vidika ustavnih načel«, str. 226.

³ Jambrek, »Razlaga spominskih pričevanj zapornic v ženskih delovnih taboriščih Ferdreng, Škofja Loka in Rajhenburg, 1949–1950«, str. 26.

med 700 in 800 žensk. V tovornih vagonih so bile odpeljane v zapuščeno kočevsko vas Ferdreng, v taborišče za »*družbeno koristno delo*«. Velik vpliv na to, koga so poslali tja so imeli partijski komiteji, ki so pripravili dokončne sezname oseb.⁴

Delovno taborišče v izpraznjeni vasi Ferdreng (od koder so bili izseljeni prvotni prebivalci kočevski Nemci) je bilo ustanovljeno na začetku leta 1949, brez kakršnih koli priprav, načrtov, pravnih ali kadrovskih podlag. To območje je bilo zelo primerno, saj je bilo odročno in izolirano, obsežne gozdne površine pa so močno otežile možnost pobega. Pričevanja zapornic kažejo, da so jim osebe, katerih naloga je bila, da jih aretirajo, sledile povsod: doma, v službi, na cesti, celo na počitnicah ob morju. Aretirane ženske so bile zaslišane v preiskovalnem zaporu in nato, brez odločbe o kazni, transportirane v taborišče. Transporti so potekali ponoči, v prenapoljenih tovornih vagonih in ob nemogočih higienskih razmerah.⁵

»Ko smo prišle v Ferdreng, je bil prvi vtis tak – mislila sem, da gledam film. Ženske so bile uniformirane, v rjavih dresih, na ramah so nosile na pragovih kamne, velike skale... druge so nosile posode s fekalijami. Druge so bile spet sklonjene – od bolečin, ki jim jih je prizadejala bolezen... griže je bilo ogromno!«⁶ je povedala taboriščnica Katarina.

Zapornice so bile žrtve fizične degradacije in nasilja, moralno stigmatizirane in osebno ponižane. Pazniki in paznice so jih psovali, verbalno poniževali in jim nalagali brezciljno poniževalno delo ali težke fizične dresure.⁷ Sekati so morale drevje v okolici, napeljevati žico in postavljati stolpe za paznike. Uši, stenice, bolhe, podgane in druga golazen so bile vsakodnevna nadloga. Na delo so odhajale zgodaj zjutraj in se vračale pozno zvečer v temi.⁸ Pomanjkanje hrane in vode ter nikakršne možnosti za osebno higieno so jih ponižale do stopnje, ki bi jo umni človek ne privoščil niti najhujšemu sovražniku.

---

⁴ Šturm, »Presoja prisilnega dela v bivšem nedemokratskem režimu z vidika ustavnih načel«, str. 227.

⁵ Jambrek, »Slovenska taborišča za prisilno delo – kdaj in zakaj«, str. 16.

⁶ Jambrek, »Razlaga spominskih pričevanj zapornic v ženskih delovnih taboriščih Ferdreng, Škofja Loka in Rajhenburg, 1949–1950«, str. 41.

⁷ Jambrek, »Slovenska taborišča za prisilno delo – kdaj in zakaj«, str. 18.

⁸ Jambrek, »Razlaga spominskih pričevanj zapornic v ženskih delovnih taboriščih Ferdreng, Škofja Loka in Rajhenburg, 1949–1950«, str. 89.

Oktober 1949 so približno polovico žensk izpustili na prostost, ostale pa čez zimo preselili v zapore na škofjeloškem gradu in kasneje še na grad Rajhenburg. Zadnje jetnice so bile pomiloščene in izpuščene poleti in jeseni 1950.⁹

V bilanci povojnega nasilja v Sloveniji je treba opozoriti na dejstvo, da je bilo med žrtvami tega nasilja izredno veliko žensk. Oblast se je rada ponašala s tem, da je ženskam dala volilno pravico in jim omogočila emancipacijo, povsem pa je zamolčala, da jih je vse do začetka petdesetih let tudi množično pošiljala v zapore in v koncentracijska ter delovna taborišča, veliko pa jih je leta 1945 tudi pobila. Navedimo nekaj podatkov:

- samo leta 1948 je bilo v Sloveniji na prestajanje kazni odvzema prostosti s prisilnim delom v kazensko poboljševalne zavode poslanih 1. 861 žensk, od tega 882 »kriminalnih« in 979 »političnih« obsojenk;
- na prestajanju upravno kazenskega ukrepa družbeno koristnega dela v delovnih taboriščih je bilo konec avgusta 1949 471 žensk;
- na prestajanju kazni poboljševalnega dela v delovnih taboriščih je bilo leta 1949 372, leta 1950 pa 444 žensk;
- samo v letu 1950 so upravni organi za notranje zadeve v upravno kazenskih postopkih zaradi prekrška prostost odvzeli 149 ženskam.¹⁰

V normalnih demokratičnih družbah ni več kot 10% zapornikov žensk, običajno 8-9%, v prvih povojnih letih, pa je bilo v Sloveniji med zaporniki kar 25 - 26% žensk, kar predstavlja najvišji nivo zaprtih žensk v vsej takratni komunistični vzhodni Evropi. Torej je bil slovenski komunistični režim še toliko hujši od stalinistinega. Od sredine 50 let naprej se je procent zaprtih žensk začel zniževati.¹¹

Zgodbe političnih zapornic, taboriščnic in žensk, ki so na različne načine občutile težo totalitarnih režimov, so tematika, ki ji na Študijskem centru za narodno spravo posvečamo posebno pozornost. V kratkem bo izšla publikacija o preizkušeni ženi Jelki Mrak Dolinar, ki je bila žrtev treh totalitarizmov: fašizma, nacionalnega socializma in komunizma. Ob tem bo predstavljena tudi razstava z naslovom *Skozi čas preizkušenj*. Lansko leto smo izdali knjižico o družini Adamič,

---

⁹ Jambrek, »Predgovor in hommage«, str. 11–12.

¹⁰ Šturm, »Presoja prisilnega dela v bivšem nedemokratičnem režimu z vidika ustavnih načel«, str. 227.

¹¹ Alenka Puhar...

ki je prav tako doživela vso strahoto tiranskega sistema. V arhivu našega centra imamo zbrana pričevanja številnih žensk, ki so nosile težo skrbi za dom in otroke, potem, ko so ostale brez mož in so bile prepuščene na milost in nemilost povojnemu totalitarnemu režimu.

Skoraj pol stoletja je moralo miniti, da je bila z Zakonom o popravi krivic vsaj delno povrnjena škoda tem žrtvam. Kljub temu, da odločitev Komisije (za izvajanje zakona za popravo krivic) pomeni formalno rehabilitacijo žrtev, dejanske škode, ki jim je bila povzročena, ne more nihče več popraviti. Zapornice niso bile žrtve le nekaj zaporniških mesecev ali let, ampak so ostajale stigmatizirane ves čas komunističnega režima. Mnoge tudi kasneje.

Pa tudi sicer, v Sloveniji nismo dobro razgradili ostankov totalitarnega sistema. Smo edina bivša komunistična država, v kateri za vse storjene zločine nihče od bivše vladajoče garniture ni odgovarjal. V devetdesetih letih je nek ugledni nemški časopis zapisal, da naj bi bil pri nas komunizem sicer mrtev, a nobeden še ni videl trupla.

Tudi zaradi tega je, drage zapornice, križ, ki vam ga je naložil zločinski režim, težak. Prav je, da se na to javnost opozori, in da ne gre v pozabo. Mladi morajo vedeti, da ne bi ponavljali napak odhajajočih generacij.

Poslanstvo Študijskega centra za narodno spravo je točno takšno. Sledimo priporočilom Evropskega parlamenta, da je potrebno razkriti in oceniti zločine komunističnih sistemov, in da je spravo »mogoče doseči s priznanjem odgovornosti, prošnjo za odpuščanje in spodbujanjem moralne prenove«, kot piše v Resoluciji 1096.

Toda vprašam se, ali Slovenci resnično hodimo po poti sprave. Spomenik, ki je bil nedavno tega slavnostno odprt, na simbolni ravni poziva k nadaljnji cepitvi in delitvi. Škoda. A sprava seveda ni odvisna le od sporočila enega spomenika (naša spominska krajina je tako ali tako zastrupljena z raznimi spomeniki), ni odvisna le od zakonodajno-sistemskih rešitev, od sočutja in strpnosti ljudi, ampak predvsem od tega, kakšen je naš odnos do zgodovinske resnice.

Trpljenje žensk v krempljih zločinskega režima je ne nazadnje temelj za samostojnost današnje države Slovenije. Prav one so bile, poleg ostale množice ponižanih in razžaljenih, branilke demokracije, borke za svobodo govora, za spoštovanje žensk in dostojanstvo slehernega človeka. S svojo pokončno držo

so dokazovale, da je življenje močnejše od smrti, da jih vse krute metode totalitarnega komunističnega režima niso uspele streti in uničiti. Danes so/ste svetilniki demokracije za vse nas, ki včasih dvomimo v uspeh prizadevanj za boljše čase. Drage taboriščnice, hvala vam za vaš pogum in neomajno zvestobo vrednotam, na katerih temelji današnja združena Evropa in na katerih bi morala temeljiti tudi država Slovenija. Prizadevanja za blagostanje, pravico do spominjanja, enakopravnost in pravno varnost se še zdaleč niso zaključila. Prav vaša drža nam je v pomoč na poti, ki jo moramo skupaj prehoditi za večjo dobrobit države Slovenije in njenih državljanov!

Hvala Vam za pozornost!